

THOMAS POSTLEWAIT

Történelem, hermeneutika

és elbeszélésmód

Ha már
nem bajlódsz
többé azzal
hogymeg szállj
a földre
akkor kezdhetsz
bajlódni azzal
hogymeg fölemelkedj
a földről

(A. R. Ammons: *Hasadás*)

A kutatás és az írás kettős missziójától vezérelt történettudomány lényegében hermeneutikai vállalkozás az értelmezésre, a szöveges, képi és anyagi emlékek megértésére és magyarázatára.¹ A feladat első része, a történeti kutatás, azt a jártasságot igényli, hogy a múltbeli események fennmaradt nyomait be tudjuk tájolni és meg tudjuk fej-

teni. Mivel a múlt megfoghatatlan, a történész mindig csak a homályos maradványokat, a barlang falán látható képeket tudja olvasni. A feladat második része, a történetírás, azt a tehetséget igényli, hogy a múltbeli események, a múlt valószínűsíthető történéseit leíró és értelmező írásos emlékek magyarázatának új rendjét létre tudjuk hozni. Pontosabban, a történész újfent leírja és értelmezi azt, amit a múltból származó nyomok kirajzolnak, illusztrálnak, felmutatnak, leírnak és értelmeznek.²

Miközben a történész ír, azaz egy lehetséges formát ad annak, ami korábban történt, meghatározott formális és retorikai eljárásokkal, az elrendezés meghatározott módszereivel él. A szövegben jelenlévővé teszi a távollévőt (a hiányzót), de a kiválasztás módszerei, az írás technikája és a történelemben lejátszódó megértés visszatekintő természete miatt ez az átalakítás következményekkel jár. A múlt szövegbeli megidézése, a tá-

¹ A hermeneutika, amelyet tágran értelmezve az interpretáció elméletének tekintek, e tanulmány keretei között a vizsgálódáshoz szükséges alapot szolgáltatja, de hangsúlyozni szeretném, hogy semmiképp sem tekinthető az igazság felderítésére és kinyilvánítására szolgáló esszenciális, fundamentális vagy szisztematikus módszernek. Jóllehet a történettudomány szorgalmasan kutatja, hogy mi történt a múltban, mégsem olyan diszciplína, amely a végső igazságot deríti fel. Elgondolásom szerint a problémái nem ontológiaiak, hanem elsősorban ismeretelméletiek. A történelmi tudósítások nem a múlt megtestesítői, hanem annak reprezentációi, legfőbb meséi. Ezért kell mindenképp megkülönböztetni azt, ahogy én, illetve ahogy az exegézis tradíciója használja a fogalmat, hiszen e tradíció a hermeneutikát a szakrális szövegek eltemetett, rejtett vagy titkos jelentéseinek előhívására, a végső igazság leleplezésére és felfedezésére szolgáló eszközként fejlesztette ki. Annak vizsgálatához, hogy a hermeneutikai tradíció hogyan fejlődött a bibliai exegézisből modern filozófiává, lásd Richard Palmer: *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer* (Evanston, Ill., Northwestern University Press, 1969).

Még egy megjegyzés: Mivel remélem, hogy a tanulmányból világossá fog válni, nem látom szükségét annak, hogy a megértés (verstehen) és a magyarázat (erklären) között vélt különbségről folytatott, és a hermeneutikai elméleten végigfutó hosszú vitát részletezzem. E vita történetéhez és kibillentéséhez mint a modern történetírás kulcskérdéséhez azonban lásd Paul Ricoeur: *Time and Narrative*. 3 vols. (Chicago, University of Chicago Press, 1984–1988). Lásd még a negyedik fejezetet, amelynek címe „Explanation and Understanding” In: Paul Ricoeur: *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning* (Fort Worth, Texas Christian University Press, 1976). Hasonló jelentőséggel bír Ricoeur tanulmánya: „What Is a Text?: Explanation and Understanding” In: *Hermeneutics and the Human Sciences*. ed. and trans. John B. Thompson (Cambridge, Cambridge University Press; és Paris, Editions de la Maison de Sciences de l’Homme, 1981).

² (Szó)kapcsolatának és reprezentációjának lehetséges módjai között még az „elsődleges” bizonyíték is értékek, feltételezések, meggyőződések és nézőpontok történeti összességét fejezi ki. Minden elsődleges jelentés mellé társul másodlagos jelentés, ami annyit tesz, hogy a jelek egy kulturális környezetben jelennek meg.

volléttől (a hiánytól) a jelenlét felé tartó intellektuális elmozdulás szolgáltatja azt a témát, amelyet az alábbiakban tárgyalni szeretnék. A hermeneutika nézőpontjából kívánom körvonalazni a vita tárgyát: az elbeszélés haszná(lat)át a történetírásban. Amellett próbálok érvelni, hogy két évszázad után végre ideje volna túllépni a vitán, és észrevenni, hogy nem az a kulcskérdés, vajon fel kell-e használni az elbeszélést a történetírásban, hanem az, hogy – a megfogalmazás számos szintjén és a reprezentáció számos módja által – az elbeszélés miképpen járul hozzá a kutatás és az írás értelmező folyamatához.³

A legtöbb történész elismeri, hogy a történeti megértés alkalmazásának és kifejezésre juttatásának nincs egyedüli és kizárólagos módja. Számos szervező eljárást követhet, amelyek azonban nem csak attól az egyedi metodológiától függenek, amelyet a történész saját kutatásaihoz és tudósításához felhasznál, hanem azoktól a feltételezésektől, kategóriáktól, kódoktól és céloktól is, amelyek éppen akkor a történettudományt alakítják és meghatározzák. Az elmúlt kétszáz évben sokat próbálkoztak a szakterület speciális eljárásainak kialakításával, ám a történészek között kevés egyetértés született a vizsgálat, az elemzés és a tudósítás szisztematikus módjával kapcsolatban – legjobb esetben is be kellett érniük irányelvekkel és gyakorlati szabályokkal. Sem a racionalizmus, sem az empirizmus, amelyek pedig a legnagyobb alakító erővel bírtak a történettudományban, nem volt képes a szakma olyan megalapozására, amely az itélethozatal és a kifejezés eljárásainak szabályait érintette volna.

Mégis sok történész úgy vélte, hogy akármilyen megközelítésmódot alkalmazzanak is, a történeti vizsgálódás alapvető célja az emberi cselekedetek, vállalkozások és teljesítmények történetének elmondása. *History: Its Purpose and Method* (A történelem célja és módszere) című, széles körben használt kézikönyvében például G. J. Renier azt állítja, hogy „A történelem nem más, mint emberi lények története”.⁴ Vagy amint Peter Munz megfogalmaz-

za, a történelem a változás és az események egymásutániségának vizsgálata, „miáltal az elbeszélő történelem a *par excellence* történelem”.⁵ Eme formális tudósítás vagy „történet” a pusztán kronológiánál jobban felfedi, hogy miért és hogyan estek meg egymás után bizonyos múltbeli események, és hogyan kapcsolódhattak egymáshoz. Az elbeszélés koherenciát kölcsönöz.

Nem véletlen tehát, hogy a *történelem* és a *történet* egymáshoz kapcsolódó, sőt felcserélhető szakkifejezéseként és fogalmakként kerülnek felhasználásra, és a gyakorlatot erősíti az a tény, hogy lexikálisan számos nyelvben fedik is egymást. A történelem és a történet kettős jelentését például több germán és román nyelvben csak egyetlen szó hordozza (*die Geschichte, l'histoire*). A „történet” latin gyökere a *historia*, innen az ófrancia *estoire* és a mai francia *histoire*. Amint Paul Ricoeur állítja, ez az etimológia bizonyára többet jelent kétértelműségnél és keveredésnél: „A szavak eme hangsúlyos meghatározásán keresztül a nyelveink valószínűleg megőrizték (és jelzik) ... azt a kölcsönös összetartozást, amely a történelem elbeszélésének (és írásának) aktusa, illetve a történelemben való létezés ténye között fennáll – egyrészt *csinálni* a történelmet, másrészt történetileg létezni. Más szavakkal, *az életnek az a formája, amelyhez az elbeszélés diskurzusa tartozik, maga a történeti állapot*.”⁶

Ám ez a megszokott szóhasználat nem problémamentes a történelem diszciplínáján belül, amely rég pályázik a tudomány vagy a társadalomtudomány státuszára. A felvilágosodás óta a történelem szakterülete tudományos eljárásokhoz, értékekhez és célokhoz igazodik, ezért a 19. században a történészek levéltárakat hoztak létre, és kifejlesztették az „elsődleges” források vizsgálatának objektív, analitikus módszereit. A modern korban számos történész azzal próbálkozott, hogy a történeti vizsgálódást a társadalomtudományok valamely más szakterületének – főleg a gazdaságtan, a földrajz, a statisztika, a demográfia, a szociológia, az etnológia és a szimbolikus antropológia – kutatá-

³ E tanulmány témáját először abban a recenzióban vettem fel, amelyet (az 1989 decemberi) *Theatre Journal* számára írtam David Carr *Time, Narrative, and History* (Bloomington, Indiana University Press, 1986), Louis O. Mink *Historical Understanding* (Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1987) és Paul Ricoeur *Time and Narrative* című könyvéről. A tanulmányban megfogalmazott gondolatok eredetileg e recenzióban alakultak ki.

⁴ G. J. Renier: *History: Its Purpose and Method*. New York, Harper and Row, 1965. 32.

⁵ Peter Munz: *The Shapes of Time: A New Look at the Philosophy of History*. Middletown, Conn., Wesleyan University Press, 1977. 22.

⁶ Paul Ricoeur: „The Narrative Function” In: Thompson: *Hermeneutics*. 288. (Kiemelés a szövegben.)

saival ötvözze.⁷ Ám e fejlemények ellenére – vagy éppen miattuk – a történészek tovább folytatták a vitát arról, hogy a szakmájuk vajon lényegében tudomány avagy művészet-e. E vita középpontjában pedig az elbeszélésmodnának a történetírásban játszott szerepe áll.⁸

August Comte pozitivismusától Leopold von Rankénak a dokumentumok elemzésére szolgáló kritikai módszeréig a 19. században több próbálkozás történt a történeti kutatás tudományos modelljeinek kidolgozására.⁹ A kutatásban használt objektív és empirikus eljárások melletti elkötelezettség azonban nem zárta ki az elbeszélő tudósítás melletti, hasonlóan erős elkötelezettséget, vagyis azt, hogy az emberi élet és civilizáció fejlődésének nagy, átfogó történetét vagy a politikai élet szereplőinek és a nemzeti kormányok motivációinak és céljainak jobban körülhatárolt történetét mondják el. Az elbeszélés mindkét esetben az európai kultúra és ideológia – a tudomány vagy Isten által rendelt – győzedelmes fejlődését ünnepelte.

Amint Georg Iggers rámutat, a történelem-tudomány (*Geschichtswissenschaft*) eme fejlődése Németországban hermeneutikai megalapozottságú volt: „A hermeneutikai módszer Ranke felfogása szerint elválaszthatatlan bizonyos alapvető filozófiai előfeltevésektől. A történeti tudást az az elgondolás tette lehetővé Ranke, hasonlóképp Wilhelm von Humboldtól és Friedrich Schleiermarchertől J. G. Droysenig, Wilhelm Diltheyig és Friedrich Mei-

neckéig több mint egy évszázadon keresztül a hermeneutika német hagyománya számára, hogy a történelem a – hegeli filozófia szellem-fogalmától eltérően elgondolt – »szellem« birodalma. Ha Hegel a világtörténelem egységét hangsúlyozta, és a történelmet olyan folyamatnak látta, amelyben a szellem önmaga folyamatos megtagadásán keresztül egyre racionálisabb intézményekben manifesztálódik, akkor a hermeneutika hagyománya ... azt hangsúlyozta, hogy a szellem egyedi formákban manifesztálódik. A történelmet olyan »egyediségek« alkotják, amelyek mindegyike saját belső szerkezettel, valamint kizárólag rá jellemző céllal és jelentéssel rendelkezik. De nem csak személyek rendelkeztek az egyediség jellegzetességével, hanem – még mélyebb értelemben – a történelem során kifejlődött nagy kollektív testek is: az államok, a nemzetek, a kultúrák és az emberiség.¹⁰ A történész, aki jártasságot szerez a (mint Ranke véli, implicite a forrásokban megnyilvánuló) történelmi „szellem” körvonalazásában, a múlttal rokonszenvező megértésig jut el.¹¹

A történetírásban ez a megértés az elbeszélés formáját ölti, amely felfedi azt, amit Ranke az emberi történelem „belső összeköttetésének” nevez, vagyis az események közötti kapcsolatot. Ranke azt feltételezte, hogy a történelem folytonosságát és irányultságát nem társadalmi vagy gazdasági erők, hanem az egyéni irányítás és a nemzeti karakter (vagy a *Volksgeist*) határozzák meg. A történész missziója

⁷ Több amerikai egyetemen például a történelem a bölcsészettudományok közül átkerült a társadalomtudományok közé. Ennek megfelelően, azok a történészek, akik kultúrtörténettel vagy szellemtörténettel foglalkoztak, gyakran elszigeteltnek érezhették magukat a saját diszciplínájukon belül, azaz úgy, mintha képtelenek lettek volna haladni az idővel. A kultúrtörténettel foglalkozó tudós körülményeinek és gondjainak jelenlegi illusztrálásához lásd Dominick LaCapra: *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language*. Ithaca, Cornell University Press, 1983.; Dominick LaCapra and Steven L. Kaplan (eds.) *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*. Ithaca, Cornell University Press, 1982.

⁸ Például a *The Philosophy of History in Our Time* (ed. Hans Meyerhoff [Garden City, N.Y., Doubleday, 1959]) című, vezető történészek és filozófusok tanulmányait tartalmazó, népszerű gyűjteményes kötetnek több mint a fele azzal a központi problémával foglalkozik, hogy „Kleió – tudomány vagy műza?”

⁹ Megjegyzendő, hogy a Comte-féle pozitivizmus (például az empirikus megfigyelés hangsúlyozása) és a Ranke-féle idealizmus (például a *Volksgeist* hangsúlyozása) közötti eltérések ellenére, a történelem eme két megközelítésmódja tudományos igazolást kapott.

¹⁰ Georg G. Iggers: *New Directions in European Historiography*. (rev. ed.) Middletown, Conn., Wesleyan University Press, 1984. 19–20.

¹¹ Hogy még jobban körülhatároljuk: amint Ranke egy 1830-as évekbeli származó töredékben megjegyzi, a „szellem” nem más, mint az „erő” működése, amely a nemzetek egymással való bánásmódjában érvényesül: „Magában az erőben jelenik meg a szellemi szubsztancia, az eredeti génusz, amely önálló életet él, önmaga számára többé-kevésbé különös feltételeket teljesít, és önmaga számára saját hatáskört teremt. A történelem feladata, hogy figyelmesen tanulmányozza ezt az életet, amely nem jellemezhető Egy gondolaton vagy Egy szón keresztül; a világban önmagát manifesztáló szellem nem ilyen korlátozott; jelenléte elborítja létezésének határait; semmi sem véletlen benne, megjelenésének mindenben megtalálhatók az okai.” Idézi: *The Varieties of History: From Voltaire to the Present*. (ed. Fritz Stern) New York, Random House, 1973. 60.

tehát az állami levéltárakban található dokumentumok elolvasása által a nemzeti politika fejlődésében szerepet játszó emberi döntések és cselekvések természetének kifürkészését célozza. Az elmondásra szánt történet a történelem ágenseinek cselekedeteire kell, hogy összpontosítson – azokra a kulcsfigurákra, akik az intézményeknek, a nemzeteknek és a korszakoknak értelmet és irányt adtak.

Jóllehet Ranke kutatási módszere sikeresnek bizonyult, a nemzeti politikai döntéseket hangsúlyozó történelmi modelljét hamar kérdőre vonták olyanok, mint Karl Marx, H. T. Buckle, Hippolyte Taine, Emile Durkheim és Max Weber, akik az értelmezés alternatív modelljeit alakították ki a történelmi folyamatok magyarázatára. A kutatás és elemzés fókuszában már nem „egyediségek” álltak, hanem rendszerek, minták, szabályszerűségek és megegyezőségek. Elutasították a dokumentumok megfejtésének egyéni motivációkra és szándékokra irányuló hermeneutikai feladatát, továbbá felhagytak az (akár hegeli, akár rankei) történelmi szellem keresésével mint reménytelen idealizmussal. Most már a földrajz, a gazdaságtan, a faj, a társadalmi kódok és az intézmények szolgáltattak alapot az elemzéshez. E történészek számára az egyén, legyen bár vezér, többé nem tette megtörténővé a dolgokat – a történelemnek és értelmének az anyagi világban kellett rejlenie.

Következésképp megpróbálták elutasítani a történetírás Ranke-féle elbeszélő megközelítésmódját is. Ám annak ellenére, hogy (legalábbis részben) mellőzték az egyéni cselekedetek és motivációk történetét, a fejlődés- és haladás-orientált változások nagy története általában megerősítette önmagát. Még mindig a nyugati civilizáció, a kapitalizmus, a hivatalok, az intézmények és a társadalmi osztályok komplex fejlődésének elbeszélése uralkodott oly módon, hogy a megosztottság és a konfliktus (néha pedig az újraegyesülés reménye vagy ígérete) volt a domináns cselekedet. Más szavakkal, továbbra is a küzdelem elbeszélése dominált, noha a konfliktus és a rend új magyarázatai kerültek előtérbe. S az elbeszélés olyan modellje, mint

a civilizációk felbomlása, nem kevésbé központi szerepet játszott az elemzés szempontjából még ama történészeknél is (pl. Jacob Burckhardt), akik elutasították a fejlődéselvű gondolkodást.¹²

A 20. században a történetírást alakító elbeszélő forma (helytelen) használatának legerősebb kritikájával újfent azok a történészek és filozófusok éltek, akik a történelmi vizsgáldást tudományos alapra próbálták helyezni. A francia Annales iskola tagja, Fernand Braudel például megvetéssel tekintett azokra a régi történelmi elbeszélésekre, amelyek nagyszabású alakokat és politikai eseményeket állítanak a középpontba, mert úgy érezte, hogy e történetek túl nagy bizalmat tulajdonítanak az egyéni motivációknak és értékeknek. Az ilyen történetek szinte kizárólag a középpontba állított alakoktól származó írásokhoz kötődnek (no meg az emberi szándékoltság és a kauzalitás idejétmúlt elképzeléséhez), s az emberi cselekedetek és események olyan elbeszélését nyújtják, amely adós marad az anyagi kultúrát és a civilizációt formáló nagyobb gazdasági, társadalmi és földrajzi erők feltáráásával. Braudel szerint a tudományos történelem nyújtson adatokat és elemzést, nem pedig történetmondást.

Tévedés azonban azt gondolni, hogy Braudel és az Annales más tagjai csak azért utasították el a régi elbeszélő történelmet, mert az bizonyos egyénekre és eseményekre helyezte a hangsúlyt.¹³ A kritika a szinkronikus és nem a diakronikus történelem melletti elkötelezettségből fakadt. Továbbá nem fogadták már el a történelem fejlődés- és haladás-orientált (vagy liberális párti) szemléletét. Az Annales történelmi modelljében a szekvenciális fejlődés elhalasztásra, megtagadásra, talán azt is mondhatjuk, kibillentésre kerül, miközben az emberi cselekedeteket tartalmazó és magyarázó olyan strukturális mátrix jön létre, mint a Braudel-féle „*longue durée*” (hosszú időszak vagy időtartam). Braudel szerint „a *longue durée* struktúrák és struktúracsoportok végtelen és kiapadhatatlan története. A történész számára a struktúra nem egyszerűen csak egy megépített vagy összerakott dolgot jelent,

¹² Sőt amint azt Hayden White a XIX. századi történészek „poétikájáról” írt nagyszabású tanulmányában kimutatta, a történetírást az elbeszélés cselekménye és trópusai határozzák meg: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1973. Lásd még Stephen Bann: *The Clothing of Clío: A Study of the Representation of History in Nineteenth-Century Britain and France*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

¹³ Ne feledjük, hogy az Annales történészeinek egy része továbbra is eltrajzi tanulmányokat folytatott, noha az egyént már a korabeli társadalmi kultúra és *mentalité* kontextusába próbálták helyezni. Lucien Febvre például külön esettanulmányokat írt Martin Lutherről, FranAois Rabelais-ról és Navarrai Margitról.

hanem állandóságot: olyasvalamit, ami több, mint évszázadokra szóló (az idő is egy struktúra). Eme nagy struktúra hatalmas időszakokon halad keresztül változás nélkül, s ha hosszú útja során mégis szétesik, egyszerűen helyreállítja önmagát, visszanyeri az egészségét, amint halad tovább, és a jellemzői végeredményben csak nagyon lassan változnak.”¹⁴ Ebben a szinkronikus hálóban az egyént jelentéktelen bogárként ejtik foglyul és ölik meg a mindent felélő történelmi folyamatok.

Vajon a történelem strukturalista megközelítése kizárja az elbeszélést? Nem igazán, noha kétségbe vonhatja (ha nem is mindig veti el) az olyan történelmi elbeszéléseket, amelyek az egyén motivációját és önmegértését részesítik előnyben. Amint Braudel munkáinak számos kommentátora megállapította, ebben a lényegében materialista világnézetben is működnek a figuráció és a cselekményesítés elbeszélő módjai.¹⁵ A metaforikus trópusoktól kezdve (például a történelmi erők és folyamatok megszemélyesítésének tendenciája) a generikus modellekig (például a szatíra), Braudel az elrendezés elbeszélsmódjaira támaszkodik. (Figyeljük csak meg Braudel fent idézett kijelentésében az utazás és a szervesség metaforáit!) Annak ellenére, hogy az Annales történészei szétosztják az egyéni motivációkat és cselekedeteket a (kulturális *mentalité* által kifejezésre jutó) anyagi állapotok történelmi kozmoszában, még mindig a strukturális alakulásról és átalakulásról szóló emberi történetet mondják el. Ennek során egy nagy – ambár komor –, morális tanulsággal bíró mese formálódik, amely méltó az allegorikus képelet totalizáló hatáskörére.¹⁶

Még egy dolgot kell itt megemlíteni: lehet, hogy a *longue durée* strukturalista elgondolását, amely konceptuálisan a történelem elrendezésére szolgáló

formatív és konstitutív kategóriaként működik, a materialista kultúra leírására alakították ki, ám határfogalomként – a történelmi tudást szolgáló formális elgondolásként – történő használata gyakran olyan hermeneutikai funkciót tölt be, amely rokonítható a Ranke- vagy Hegel-féle történelem *Geist*-fogalmával. Mindkét fogalom az értelmezés metodológiai alapelveként működik. Jóllehet Braudel strukturalista elgondolása már nem az egyediségekbe vagy az „Értelembe” helyezi a történelmet mozgató erőket, mégis úgy működik, mint a történész saját, a történelmet szervező és formáló erők azonosítására szolgáló szellemi konstrukciója. Ha egyszer valaki elfogadja, akkor kategorikus előfeltétvéssé válik, amely elrendezi és generálja a történész gondolkodását a történelemlről. Ily módon kodifikálódik, és a történelmi folyamat olyan tárgyasulásként szolgál, amelyet a történész beleolvas a múltba (pontosabban a múltból származó bizonyítékba), nem pedig egyszerűen felfedez benne. Ez nem jelenti azt, hogy a *longue durée* koncepciója nem rendelkezik történelmi jelentőséggel. De látnunk kell, hogy a strukturalista formulák – noha a múltbeli „kollektivitás” leírására és rekonstruálására alakították ki őket – használatban a történész kollektív *mentalité*-jává válnak, olyan gondolkodásmóddá, amely rendet és értelmet ad a történelem számára, majd tárgyasítja azt.¹⁷

Más olyan népszerű koncepciókhoz hasonlóan, mint a *mentalité*, *épistème*, *Zeitgeist*, *Gestalt*, paradigma, diskurzus, ideológia, hegemonia, civilizációs folyamat vagy diszkurzív formációk, a *longue durée* elgondolása is az értelmezés modelljeként szolgál a történelmi állapotok, társadalmi praktikák és korszakok azonosítására és magyarázatára. Lényegesebb, hogy e koncepciókból kialakul a tár-

¹⁴ Fernand Braudel: *On History*. (trans. Sarah Matthews) Chicago, University of Chicago Press, 1980. 75.

¹⁵ Lásd pl. Hans Kellner: *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*. Madison: University of Wisconsin Press, 1989. Főleg a „Disorderly Conduct: Braudel’s Mediterranean Satire” című 7. fejezetet. Lásd még Paul Ricoeur: *Time and Narrative*. (trans. Kathleen McLaughlin and David Pellauer) Chicago, University of Chicago Press, 1984. 1: 96–111, 208–225.

¹⁶ Talán a lehető legnagyobb, morális tanulsággal bíró mese formálódik Philippe Aries könyvében: *The Hour of Our Death*. (trans. Helen Weaver) New York, Random House, 1981. A könyv lenyűgöző története a halál reprezentációjának és a hozzá való viszonyulásnak a nyugati keresztény kultúrákban a középkortól maig. Amint Paul Ricoeur megállapítja a *Time and Narrative* című könyvében, a halál Aries vázolta négy modellje azt a történetet meséli el, hogy a különböző korokban miképpen érzékelték és szelidítették meg a halált.

¹⁷ A kérdés itt részben az, hogy a történelmi vizsgálódás során hogyan működik az általánosítás. A probléma tárgyalásához lásd azokat a könyveket, amelyek az alábbi emberek munkái, és az *Interpreting the Theatrical Past* (ed. Thomas Postlewait and Bruce McConachie) Iowa City, Iowa University Press, 1989.) című könyv bibliográfiájának harmadik részében kerültek felsorolásra: William Dray, David Hackett Fischer, W. B. Gallie, Louis Gottschalk, Christopher Lloyd, Louis O. Mink, Peter Munz, Stephen Pepper, Friedrich Suppe és Paul Veyne.

sadalmi gondolkodás, viselkedés, hatalom és irányítás elbeszélése. Az *értelmezés jelentése* szempontjából természetesen többfajta különbség van az olyan koncepciók között, mint az erő történelmi szelleme Rankénál, az ideológia Marxnál, a kultúra Burckhardtnál, a protestáns etika Webernél, a funkcionalizmus Talcott Parsonsnál, a *mentalité* Jacques le Goffnál, a modernitás Jürgen Habermasnál és a diszkurzív formációk Michel Foucault-nál, de az *értelmezés stratégiája* – a történelem létrehozásának és keretbe foglalásának a magyarázat modelljeként funkcionáló elgondolások segítségével történő folyamata – szempontjából eme koncepciók meglepő hasonlóságokat mutatnak.¹⁸ Sőt mindegyik koncepció elbeszélést hoz létre – rendezett reprezentációját (*mimesis*) és cselekményesítését (*mythos*) annak, hogy miért és miképpen történtek az események és a cselekedetek. S voltaképp ez a lényeg.

A történészek és történelemfilozófusok jobban tennék, ha nem vitatnák az elbeszélésnek a történelemben játszott szerepét, hanem megvizsgálnák, hogyan működik – a dokumentumok eredeti létrehozásától kezdve az írás folyamatáig – az elbeszélés a történettudományban. Tulajdonképpen ez volt a célja számos olyan kutatónak, mint például R. G. Collingwood, Raymond Aron, Kenneth Burke, William Dray, Arthur Danto, W. B. Gallie, Louis O. Mink, Nancy Struever, Hayden White, Peter Munz, Paul Veyne és Paul Ricoeur. Az ellen emeltek szót, hogy a történelmet kizárólag a társadalomtudományok és a tudományok elméleteire és módszereire alapozzák, de nem vették védelembe a történelem tanulmányozásában túlsúlyban lévő régi történelmi elbeszéléseket és életrajzokat. Azt akarták megmutatni, hogy az elbeszélés formája és az elbeszélői tudat miképpen járul hozzá a történelmi megértés folyamatához.

E vizsgálódás következményeként egyre jobban elfordultak attól a vitától, amely a történetírásban

alkalmazott tudományos módszer és az elbeszélés művészete közötti hamis dichotómia körül zajlott. A kortárs történészek egyre inkább elismerik, hogy a tudományos és az elbeszélő módszerek szükségképpen feltételezik egymást – hogy az egyedi és az általános, az objektív és a szubjektív, a materiális és a mentális, a valódi és a tudott, a tanúbizonyosság és az ítélet mind-mind összekapcsolódnak a történész olyan saját módszerei által, mint a meghatározás, a felosztás, az elrendezés, a figuráció és a konstrukció. Bármilyen legyen is a megközelítés, az elbeszélés előfeltevései, technikai és stratégiai egyaránt a történésznek a múlt létrehozására irányuló módszerét szolgálják.¹⁹

Ricoeur szerint a történelem és az elbeszélés közötti kapcsolat „rendkívül összetett”.²⁰ Röviden, a leglényegesebb előfeltevés, hogy e kapcsolat a történelem magyarázatának és értelmezésének módszerein és funkcióin alapul. A történelem magyarázatának az események közötti dinamikus összeköttetést kell megragadnia – azt a korrelációt, amely magyarázatot ad a történelmi változás folyamataira, s e folyamatok úgy értelmezendők, mint (változó módon hol egyénként, hol csoportként, osztályként, fajként, nemzetként vagy civilizációként reprezentált) emberi lények cselekedetei. A cselekedetek reprezentációja az elbeszélés rendjének valamilyen formáját ölti, hiszen azok nem egyszerűen kronologikusak vagy szekvenciálisak, hanem össze vannak kapcsolva. Más szavakkal, a feladat, hogy leírjuk és megmagyarázzuk, mi is történt, szükségessé teszi, hogy értelmezzük, hogyan és miért történtek bizonyos emberi események. Az elbeszélés koherenciát biztosít: a cselekményesítés folyamatát kínálja, amely során a cselekedetek értelmes és érthető interpretációba rendeződnek.

Történészként – és a történelem olvasójaként – olyan jelentéssé alakítjuk (és alakítjuk újjá) a múltbeli eseményeket, amely az elbeszélés holisztikus rendjét ölti, nem pedig a kronologikus párosítás

¹⁸ A közös örökség lehetősége – Kanttól és Hegeltől Habermasig és Foucault-ig – az a probléma, amelyről élete vége felé maga Foucault is elmélkedett. Lásd „What is Enlightenment?” In: *The Foucault Reader*. (ed. Paul Rabinow) New York, Pantheon Books, 1984. Lásd még Habermas, David Couzens Hoy, Hubert L. Dreyfus és Paul Rabinow tanulmányait. In: *Foucault: A Critical Reader*. (ed. David Couzens Hoy) Oxford, Basil Blackwell, 1986.

¹⁹ Lásd pl. Martha Banta: *Imaging American Women: Idea and Ideals in Cultural History* (1987); Robert Danton: *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* (1984); Natalie Zemon Davis: *The Return of Martin Guerre* (1985); Carlo Ginsberg: *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller* (1980); E. J. Hobsbawm: *Primitive Rebels* (1959); Emmanuel Le Roy Ladurie: *Montaillou: The Promised Land of Error* (1978); Keith Thomas: *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England* (1971); és E. P. Thompson: *The Making of the English Working Class* (1963).

²⁰ Ricoeur: *Time and Narrative*. 1: 227.

szekvenciális rendjét. Mink szerint az elbeszélés formája a történelem megértésének „kognitív eszköze”: „sokféle és különböző dolgok összekötetésének mint egyetlen egésznek a halmaza”. A történelem jelentése a történelmi elbeszélések diszkurzív rendjében realizálódik. Megértésünk elrendező – és kategorikus – módjai az elbeszélés olyan diskurzusait hívják életre, amelyek mind a történelmi emléket, mind pedig az emlék történeti tudatát alakítják. Annak ellenére, hogy megkülönböztetést szokás tenni a történelem és a szépirodalom között, az elbeszélő forma „közelebb hozza” őket egymáshoz, „mint azt a józan ész el tudná fogadni”.²¹

Eme összhang továbbá azon alapszik, amit Paul Ricoeur a történeti megértésben szerepet játszó „elbeszélésmód és időbeliség kölcsönösségének” nevez. Ez annyit tesz, hogy az események és cselekedetek elbeszélő elrendeződései révén értjük meg az idő végtelen folyamát. Ricoeur szerint „a lehető legközelebbi párhuzam áll fenn a történelem magyarázatának és az elbeszélés nyelvtanának ismeretelmélete között”.²² Az ember időbelisége, vagyis a kellemtelen tudat, hogy az időben létezzünk (és a képesség, hogy önmagunkat a kezdet és a vég fogalmi szerint gondoljuk el) – ez nyújtja a feltételét és a szükségét annak, hogy eme tapasztalatot valamilyen elbeszélő renden keresztül juttassuk kifejezésre. Értelemmel töltjük meg az időt. Az elrendezés folyamata egy olyan koherens cselekmény révén történik, amely a történelmi eseményeket lehetséges emberi cselekvésekkel alakítja, és értelmes kezdettel, közepével és végével látja el őket. Más szavakkal, megteremtjük a történelmi esetek poétikáját. Az események önmagukban és pusztán önmaguk által nem válnak jelentőség telivé; lehetséges jelentésük – amely mindig bővelkedik egy egyszerű, kronologikus leírásban –, abból a szimbolikus rendből származik, amelyet mi szolgáltatunk az elbeszélésmódon keresztül. Ricoeur álláspontja szerint tehát az elbeszélés az a fortély, az a modell, amelyet a történész a múlt elrendezésére alkalmaz. Úgy használjuk ezt a sokféle formát öltő modellt, mint a kisajátítás és kizárás projektjét – újítást, amely az időbeliség rossz hangzásához vagy apóriájához az elbeszélésmód egybehangzóságát vagy kauzális rendjét adja.

Ezen egybehangzóság egyik meghatározó jellegzetessége az, ahogy az elbeszélés a visszatekintő elrendezés módjaként, egy követhető történet előállításának módszereként szolgál. A múltban történt dolgok totalitását persze nem lehet érzékelni vagy érzékeltetni. A történész csak bizonyos események nyomaihoz fér hozzá: olyan forrásokhoz, amelyek már értelmezik a múltat. E nyomok némelyikét vizsgálva, kiválaszt egy meghatározott számú eseményt, és értelmes rendbe szervezi őket. Louis O. Mink szerint a történetírás ezáltal „visszatekintő érthetőséget” kínál az emberi cselekvések reprezentációja számára.²³ A történeti információ kiválasztásának és értelmes egészé történő elrendezésének folyamata tipikusan az elbeszélés struktúrájának formáját követi, részben azért, mert a történész tudja, hogyan alakultak a dolgok. A történelmi tudósítás beteljesíti (azaz illusztrálja, szervezi, megtestesíti és kiegészíti) ezt a fajta tudást. Ebben az értelemben minden történelmi elbeszélés teleologikus; mind egyik formát ad az időnek, amely önmagában formátlan. Továbbá, amint Hans-Georg Gadamer rámutat, a történeti megértés egy bizonyos perspektívából történik: a történelem egy jelenbeli tudaton keresztül kerül szemlélésre és megértésre.²⁴ Ez a tudat, amelyet Ricoeur „történelmi szándékoltságnak” nevez, az elbeszélésben nézőpontként funkcionál: valójában egy szűrőről, egy perspektíváról, egy közvetítőről van szó. Visszafelé reflektálunk azáltal, hogy rendet biztosítunk az egymást követő dolgok számára: a sorba állítás szelektív folyamatát hajtjuk végre visszatekintő ítéletünk segítségével.

A kulcskérdés tehát az, hogy az elbeszélésmód vajon az emberi tudat természetéből következik-e. Ricoeur, Mink és Hayden White tartózkodni látszik ennek megfogalmazásától (vagy legalábbis tétováznak az elemzésben), David Carr szerint azonban „az elbeszélés struktúrája áthatja az időtapasztalatot és a társadalmi létezést, függetlenül attól, hogy történészként elmélkedünk-e a múlttól vagy sem”. Más szavakkal, úgy tűnik, Carr amellelt foglal állást, hogy az elbeszélésre szükség van a valóság érzékelése és reprezentációja szempontjából. „Az elbeszélő forma nem ruha, amely eltakar valamit, hanem az emberi tapasztalattól és cselekvéstől elvá-

²¹ Louis O. Mink: *Historical Understanding*. (ed. Brian Fay, Eugene O. Golob, and Richard T. Vann) Ithaca, Cornell University Press, 1987. 198 és 203.

²² Ricoeur: *Time and narrative*. 1: 3, 2: 158.

²³ Mink: *Historical Understanding*. 116.

²⁴ Palmer: *Hermeneutics*. 176.

laszthatatlan struktúra.”²⁵ Mint egyének és mint társadalmi csoportok, egyaránt a tudat „időbeli fel-fogása” révén konstituáljuk a létezését, a tapasztalatot és a világot. Az elbeszélés elrendezésén, a léte-zéssel való vissza- és előretelkítő kapcsolatunk mentális aktusán keresztül érzük el a koherenciát. Amint megtapasztaljuk az életünket, elbeszélésbe is foglaljuk. A történészek tehát csak azt teszik, ami egyébként természetes; ugyanúgy értik meg a múltat, mint mi az élet egészét. S a történész ugyanúgy rendezi el a történelem eseményeit és cselekedeteit, mint minden egyes ember a mindennapi élet eseményeit és cselekedeteit. Ahogy Paul Veyne megfogalmazza: „A történelem ugyanabból az anyagból áll, mint mindannyiunk élete”.²⁶

Néhány elméletíró állítja, hogy az elbeszélés történeti felhasználása csak a világra erőszakolt teher, a valóság eltorzítása (ám ez az állítás azt feltételezi, hogy valamilyen formában, *a priori* módon közvetlenül hozzá tudunk férni a valósághoz, amelyet először érzékelünk, megtudjuk, mi történt, majd hozzáalakítjuk az elbeszélés struktúrájához). Más elméletírók, mint például Carr, Munz és Veyne azt állítják, hogy a valóság érzékelése, bármennyire meghatározott és megalkotott, az elbeszélő megértéstől függ. Eme ontológiai (és fenomenológiai) felvetés kétség kívül döntő szerepet játszik egy filozófiai vizsgálat során, ám a történetírás gyakorlati kérdéseire koncentrálnak történészek számára nem elengedhetetlen dolog. Akár központi szerepet tölt be az elbeszélés mód az emberi tudatban, akár nem, a történeti megértésben mindenképp központi szerepe van, amint azt Aron, Mink, Ricoeur, White, Veyne és Carr is megállapítja.

A történészek felé intézett kihívás tehát abban áll, hogy képesek legyenek jobban megérteni, miként szervezik az írás folyamatát az elbeszélés modelljei és diskurzusai. Azonban mindjárt felvetődik az a probléma, hogy a cselekményesítésnek és a figurációnak többféle módja létezik, és éppen ez a bőség aggaszt néhány történészt. Ha ilyen nagy a választék, akkor lehet, hogy amit a történettudomány végső soron nyújtani tud, az alig több, mint

egymással versengő mesék sorozata, amelyek mindegyike a rend sajátos szabályait követi, ám egyik sem ragadja meg elegendő módon az igazságot és a valóságot? Ha a minket irányító nyelvek (mentálitás, diszkurzív formációk, hegemóniák, ideológiák, elbeszélések) bőrtönébe vagyunk zárva, akkor mi igazolja a történelmet? S ha minden elbeszélés saját agendával áll elő, akkor ez azt jelenti, hogy a modellel a tények előtt meghatározza az események jelentését? Minden más fontos forrás kizárásával a történész mindig csak azokat a bizonyítékokat találja meg, amelyek ezt az elbeszélést létrehozzák? A történelem tanulmányozása tehát körkörös állításokra van kárhoyoztatva, a rend önkényes törvényeinek megalkotására épp a rendteremtés folyamatában?

Úgy tűnhet, hogy a modernista képzelgés igaz: a középpont nem tart meg. A modern világban a megértés, amely nélkülözi a rend és a bizonyosság egyetlen biztos pontját, hermeneutikai megközelítéseken keresztül sodródik: az örökké változó perspektívák és értekek állapotában van. A. R. Ammons szavaival:

„a középpont abszolút, még ha relatív is: de minden pont / a téridőanyagban // középpont: a valóság tele középpontokkal: valójában nincs / is más, csak középpont: galaxisok, rendszerek, / bolygók, aszteroidák / holdak, áramlatok, atomok, elektronok középpontjai: és a középpont, // mintha a földdé volna, amin minden megfordul, ahol a nyomások találkoznak, / elmondhatatlanul könnyű, / nyugodt és üres...”²⁷

A relativitásnak ez a látszólagos (gyakran önkényességként vagy káoszként meghatározott) állapota ejti bizonytalanságba azokat, akik az elbeszélés történelmi felhasználása ellen tiltakoznak. Legyen szó elbeszéléstről, retorikáról, diskurzusról, trópusokról, szimbólumokról vagy mítoszokról, sok történészt továbbra is kellemetlenül érintenek vagy dühítenek a textualitásnak ezek a – mint vélik – tárgyhoz nem tartozó dolgai.²⁸ Az elbeszélés és a diskurzus előtérbe

²⁵ Carr: *Time, Narrative, and History*. 9, 65.

²⁶ Paul Veyne: *Writing History: Essay on Epistemology*. (trans. Mina Moore-Rivolucru) Middletown, Conn., Wesleyan University Press, 1984. 31.

²⁷ A. R. Ammons: „Essay on Poetics” In: *Collected Poems. 1951–1971*. New York, W. W. Norton, 1972. 299. A tanulmányban idézett mindegyik vers ebben a kötetben szerepel.

²⁸ A történész szakmán belül megfigyelhető, az elbeszélés mód, retorika és diskurzus tanulmányozásával szembeni ellenállás áttekintéséhez lásd Hans Kellner: „Triangular Anxieties: The Present State of European Intellectual History” In: LaCapra

kerülése által okozott kellemetlenség bizonyos mértékben érthető, de nem szolgál érdemleges célokat az elbeszélés ignorálásának, elutasításának vagy megtagadásának vágya. Az elbeszélismód és a történelem kapcsolatának kérdése továbbra is probléma marad. De talán elkezdhetnénk a valódi problémára összpontosítani a figyelmünket: nem arra, hogy miként lehetne az elbeszélést kiiktatni a történelemből, hanem, hogy miként lehetne megérteni a működését. A címben középen szereplő terminus, a hermeneutika ezért kulcsfontosságú. Ha felfogjuk végre, hogy kapcsolat van a történelem és az elbeszélismód között, akkor az értelmezés elmélete által intézett kihívást is el kell fogadnunk.

A történelem tanulmányozása ellát minket a rend elgondolásaival, a múlt jelentéseivel: különböző perspektívából származó értelmezésekkel. De nem szabad, hogy elbátortalanítson a számos perspektíva és a rend sok középpontja, hacsak nem hiszünk elszántan abban, hogy a megértés szempontjából választani csak egyetlen rend vagy a fenyegető káosz között lehet. A probléma manapság ismerős (például az oktatásban a tananyag, a kánon kapcsán), de miért kellene a sokféleséget káosznak tekinteni? Továbbá miért kellene úgy felfogni egy új alternatívát, mint az új igazságot. Sokféle igazság mondható el a múltról, nem csak egyetlen elrendelt történet.

Történeteink elmondása közben tudatossá válnak a megértés saját stratégiái. Felismerjük, hogy mindegyik stratégia egy bizonyos perspektívát és magyarázatot részesít előnyben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bármelyik magyarázat ugyanolyan jó, mint a többi. Legtöbbünk belátja, hogy néhány történet jobb a többinél és néhány történetmondó többet látat annál, mint amit korábban láttunk: többet a részletekből, a történelem formáiból.

Bármilyen legyen is a perspektívánk, az előttünk álló feladat nem az, hogy az elbeszélés tudatának bűnébe esésünk előtti édeni helyzetbe (pozitivistá

paradicsomomba) térjünk vissza. El kell utasítani a nosztalgia csábítását. Nem egyszerűen csak az időre vagyunk kárhozthatva, hanem – ami ennél érdekesebb – arra is, hogy az idő tudatát, a történelemben való létezésünk tudatát különböző módon fogjuk fel. Az elbeszélés formát ad a megértésnek, és egyfajta lehetőséget kínál a múlt eseményeinek szemléletére.

Minden nézőpont alapvető perspektívát kínál: a megértés szerveződésének egy lehetséges de nem kizárólagos középpontját. Még egyszer Ammons szavait idézve: Tudatában vagyok annak, hogy a / látótér rögzített ugyanakkor ide-oda mozoghatok is benne: / a vers ugyanilyen”.²⁹ Valami hasonló mondható el a történetírásról is, amely a nyomokba szétszórt személyes és kollektív emlékeink látóterét szervezi. Bizonyos értelemben a múlt is rögzített: már megtörtént, és nem lehet változtatni rajta; olyan, amilyené lett (most már semmilyen). Ám nem tudjuk teljes egészében, totalitásában, még egy szükségből eredő nagy elbeszélésben sem felfogni és reprezentálni (jóllehet Hegel, Marx, Freud és mások megpróbálták elmondani ezt a történetet). Csak ide-oda mozogva, perspektívát váltva láthatjuk meg a különmemű részeit. Gondolataink mozgása tulajdonít neki jelentést. Megteremtjük a jelenlétet, hogy reprezentálni tudjuk a távollétet (a hiányt). Ennek megfelelően a múlt – vagy a múlt jelentése – egyszerre rögzített és instabil, telített és üres. Egyszerre van a nyelvben és azon kívül. Csak az elbeszélések képesek igazságot szolgáltatni eme alapvető paradoxon számára, hiszen azok középpontja „abszolút, még ha relatív is”.

(History, Hermeneutics, and Narrativity. In: *Critical Theory and Performance*. Szerkesztette Janelle G. Reinelt és Joseph R. Roach. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1992. 356–368.)

Fordította: Kékesi Kun Árpád

and Kaplan: *Modern European Intellectual History*. 111–136.; újra megjelent Kellner *Language and Historical Representation* című könyvében.

²⁹ Ammons: „Essay on Poetics” 310.